

[INTERVIU]: O CONVORBIRE DE ACUM 32 DE ANI CU ȘERBAN CIOCULESCU*

Domnul Șerban Cioculescu a fost printre pușinii oameni care nu țineau seama de diferențele de vârstă și de distanțele de titluri academice și poziții sociale, care se interpuneau în alte multe cazuri în convorbiri.

Discuta cu oricine deschis, cu toată sinceritatea, și dacă-i convenea schimbul de opinii, te apuca de nasturele de la haină – cum m-a ținut și pe mine de multe ori – și nu-ți dădea drumul decât când considera că s-a rostit tot ce era de spus.

De multe ori venea – dacă nu găsea pe altcineva – și mă lua de la sala de Manuscrise a Bibliotecii Academiei, al cărei director a fost o vreme, și, pe holuri, peripatetic, puneă întrebările care, se vede că-l frământau, spre a răspunde tot el, disecând în fel și chip „cestiunea” în cauză.

Dar îl interesa – nu numai formal – și ce făceai, ce lucruri interesante ai găsit, sau ce ipoteze ți-ai format în legătură cu materialele descoperite.

Bazându-mă pe deosebita Domniei Sale amabilitate, l-am rugat ulterior să purtăm convorbiri asupra personalității lui Lucian Blaga. Textul rezultat, în urma înregistrărilor din 25 martie 1986, a fost inclus în volumul *Lucian Blaga printre contemporani. Dialoguri adnotate*, ediția I, în 1996; iar ediția a II-a, revizuită, augmentată, necenzurată, a apărut în 1995, cu prilejul centenarului Blaga.

Mai târziu, când m-am gândit să alcătuiesc un volum cu mărturii despre *Lumea literară de altădată*, ca argumente în favoarea susținerii „miracolului” literar interbelic, am apelat din nou la domnul Șerban Cioculescu, odată, într-o convorbire lungă, pe care o încredințăm acum, spre publicare, „Revistei de istorie și teorie literară”, iar a doua oară, când, spre a-l „încălzi”, în vederea răspunsurilor la întrebările pe care avea să i le pună domnul Iordan Datcu, l-am necăjit iarăși cu problemele care mă interesau pe mine (ambele în cursul anului 1987).

În principiu, după cum rezultă din textul transcris, discuțiile au pornit de la *Amintirile* deja publicate de Profesor, cu dorința de a le îmbogăți cu alte mărturisiri necuprinse în volum.

Evident, punctele de pornire s-au lărgit în funcție de răspunsurile date, atingând sfere imprevizibile inițial, întotdeauna însă pline de substanța unei vieți exemplare, trăită din plin în mijlocul lumii literare românești.

Prin cele trei interviuri – unele de lungi ore – a rezultat un vast material, care lămurește cel puțin unele aspecte rămase necunoscute până acum istoricilor literari și ne apropie în orice caz mai mult decât restul documentelor literare de sufletul omului Șerban Cioculescu.

* Ionel Opreșan în dialog cu Șerban Cioculescu.

*

– Amintirile dumneavoastră, mult stimată domnule profesor Șerban Cioculescu, conțin nenumărate deschideri către toate zărilor literaturii române, din epoca foarte veche și până în cea mai apropiată contemporaneitate. Pe lângă informațiile, evocările și creionările concrete privitoare la anumite personalități și momente pe care le-ați cunoscut îndeaproape, **Amintirile** îl incită tot timpul pe cititor prin numeroasele sugestii pe care le conțin.

Personal, însă, trebuie să vă mărturisesc, ele îmi trezesc un imens regret pentru ceea ce nu conțin. Căci, o spuneți, în repetate rânduri, și o deduc la tot pasul, că impresiile puse pe hârtie constituie doar o mică parte din foarte multele amintiri din lumea literară. Încerc, cu îngăduința dumneavoastră, să vă determin să mărturisiți și alte întâmplări (decât cele pe care le-ați istorisit) și să evocați și alte figuri din vasta galerie pe care ați cunoscut-o. Aș dori să începem cu personalitățile din alt veac, pe care ați apucat să le cunoașteți.

– Personalitățile din alt veac? Cea mai importantă, firește, era profesorul Nicolae Iorga. Dar eu am spus în *Amintirile* mele că fără a fi obligat să-i frecventez cursul, l-am frecventat în toți cei trei ani universitari ai mei. E-adevărat că anul al treilea a fost întrerupt de un incident. Nicolae Iorga, vorbind – la Ateneu sau la Fundația Universitară unde se află acum Biblioteca Centrală Universitară – despre Cuza, domnitorul, cu ocazia zilei de 24 Ianuarie, studenți cuziști huligani au strigat: „Trăiască domnul profesor A. C. Cuza!” Or, profesorul A. C. Cuza fusese asociatul lui Nicolae Iorga înainte de Primul Război Mondial, în prima înjghebare politică pe care o făcuse, dar pe urmă intervenise între ei un incident.

Atuncea profesorul și-a întrerupt conferința și și-a înaintat și demisia din învățământ. Ministrul care era în funcție, doctorul Angelescu, știind că supărarea profesorului nu poate fi potolită chiar atuncea, i-a dat un concediu, firește plătit, până la sfârșitul anului.

Eu trebuia să mă prezint, totuși, la profesorul Iorga – fiind înscris la Limba și Literatura Franceză – să dau un examen despre istoria poporului francez.

Profesorul Nicolae Iorga avea o carte, pe care o citisem, dar nu s-a prezentat la examen. Și-atunci a trebuit să schimb examenul.

Dar pentru mine profesorul N. Iorga a fost o prezență permanentă până în pragul odiosului asasinat, care i-a pus capăt zilelor. Adică, din primul an de Universitate și până ce profesorul Iorga – când s-a instaurat regimul Antonescu – Horia Sima – și-a suspendat ziarul. Citeam „Neamul românesc” în fiecare zi.

Ziarul era ilizibil, însă articolul lui era scăpărător. Fără să fac politica lui, fără să am nicio obligație, din pură plăcere, îl citeam. Nu eram de părerea acelor care pretindeau că N. Iorga este ilizibil. Mă acomodasem cu arborescența frazelor lui, care aveau ceva organic, totuși. Rareori trebuia să citesc a doua oară o frază ca să-i prind sensul.

Așa încât, personalitatea care m-a fascinat la început, a fost profesorul N. Iorga. L-am abordat, o singură dată, la dânsul, în clădirea care era pe fostul

Bulevard Bonaparte (cred că Ilie Pintilie se cheamă acum, unde era clădirea lui). Mă trimisese fiul său, Mircea Iorga, care era directorul Liceului Lupeni Industrial (unde eu atunci eram încadrat, la Catedra de Limba Franceză). Îi spusese profesorului că am acte vechi. Ș-am luat actele vechi și m-am prezentat. Știam că este foarte ocupat și de aceea nu am stat decât o jumătate de oră.

Firește că s-a arătat mirat de sprijinul pe care-l aduc literaturii lui Arghezi. I-am răspuns printr-o impertinență pe care a acceptat-o. Dar, în sfârșit, n-a stăruit să-i las documentele, pentru că i-am spus că știu și eu să le descifrez și să le public.

Însă, a scris binevoitor în „Cuget clar” despre ediția mea a poeziilor lui St.O. Iosif. A scris apoi foarte binevoitor despre *Viața lui Caragiale*. Iar *Vieții lui Caragiale*, i-a făcut și un fel de reclamă involuntară, în conferința pe care a ținut-o cu ocazia sărbătoririi centenarului lui Maiorescu. A spus: „Citiți frumoasa carte a domnului Șerban Cioculescu să vedeți ce scria tânărul Caragiale despre Titu Maiorescu”.

Pe urmă – am povestit aceasta în *Amintirile* mele – ne-am întâlnit la un anticariat. Era în toiu sărbătoririi lui Maiorescu și văzuse că semnasem trei sau patru articole. Pretutindeni unde mi se ceruse, am dat. Acum, e adevărat că aceste articole, fără să fie scrise împotriva lui Iorga – fiind scrise pentru o directivă căreia i se împotriva Iorga – Iorga a simțit acest lucru. Și-atunci – am povestit eu cum în acel anticariat, a ținut o adevărată conferință de aproape trei sferturi de oră ca să dovedească, dacă nu nulitatea, în orice caz mediocritatea lui Maiorescu, comparându-l cu profesori de mâna a doua din vremea lui, dar mai în vârstă ca el: un Epaminonda Francudi, un Frollo. La care n-am mai putut rezista și-am spus: „Nu se poate, domnule profesor, sunteți nedrept!” Și, la plecare, m-a întrebat: „Ei, mai scrii? Uite-te, eu sunt de 50 de ani profesor și nimeni n-a scris despre acest lucru. Mai scrii despre Maiorescu?” Zic: „Mai scriu, domnule profesor, dacă mi se cere, dar am să scriu și despre cei 50 de ani de profesorat ai dumneavoastră, sincronici cu 50 de ani de când ați debutat strălucit în publicistică, cu cronica la *Năpasta*. Ați fost unul dintre apărătorii *Năpastei*”.

Și-ntr-adevăr, am dat un articol care a apărut, în care vorbeam de dublul cincuatenuar.

Ei bine, în acel moment, N. Iorga, deși era consilier regal, pe nu știu ce chestie, neînțelegându-se cu regele, nimeni nu s-a sesizat de...

– *Aniversarea lui Iorga*.

– Nu zic de articolul meu, dar de evenimentul pe care-l anunța. Un singur ziar de la Cluj l-a reproduș în întregime. Și-atunci, profesorul N. Iorga, simțitor, mi-a trimis un pachet din ultimele lui cărți – una singură cu dedicație – dar un pachet întreg, pentru că lui îi apăreau în fiecare an vreo 20 de cărți. Și-atunci mi-a trimis un pachet de vreo zece volume.

Cărțile lui, în acel moment, nu erau căutate. Astăzi sunt foarte căutate la anticariat, la prețuri foarte ridicate. Eu însumi, când găsesc la anticariat câte-o broșură sau câte-o carte de-a lui, o plătesc la prețul respectiv, pentru că nu mi-am procurat-o din vreme. Asta a fost cu profesorul N. Iorga.

În *Istoria literaturii*, îmi dedică un singur rând, vorbind despre foiletoanele mele, „uneori inteligente, dar nu totdeauna drepte... „Cam așa ceva, cu o rezervă. Sigur, eram în cealaltă tabără.

– *Dar alte personalități care trăiseră dincoace de începutul secolului – eu știu – Macedonski, Coșbuc, Delavrancea, Vlahuță – nu ați cunoscut?*

– Nu.

– *Ați amintit de Bocalbașa...*

– Nici pe el nu l-am cunoscut. I-am citit *Bucureștii de altă dată...*

– *Davila?*

– Nu. Dintre frunțașii partidului iorghist, care nu i-au rămas credincioși până la urmă, trecând la liberali, l-am cunoscut pe macedoneanul Nicolae Batzaria, o figură foarte interesantă. Fusese ministrul Învățământului în primul cabinet „June Turc” acum 65 de ani. Asta nu l-a împiedicat să vină în România, fără pretenții echivalente și să se afirme ca gazetar.

– *Și ca autor de povești pentru copii.*

– A scris povestiri umoristice pentru a releva umorul macedo-român. Și a condus, cred, „Dimineața copiilor”, una dintre revistele bune pentru copii. Era una vis-à-vis, „Universul copiilor”... Făcea și literatură pentru copii. Era un om foarte simpatic, foarte deschis, și cu cunoștințe imense despre macedo-români. Am avut întotdeauna simpatie pentru ei, pentru ultimii care veniseră în țară, lăsând puținel masa populară a aromânilor, totuși, cu școli, cu licee la Salonic, la Monastir și în alte părți, școli care pe urmă s-au desființat. Iar populația e acum pe cale de a se deznaționaliza.

– *Dar pe Goga l-ați cunoscut?*

– Nu.

– *Oare nu l-ați cunoscut pe Gabaret Ibăileanu?*

– Nu, nu l-am cunoscut.

– *Dar ați vorbit în mai multe rânduri despre Adela și mă întrebam dacă nu l-ați cunoscut cumva și pe autor.*

– Personal nu l-am cunoscut. Am scris despre ediția Eminescu, arătând câteva greșeli, pe care el nu le-a recunoscut. Dar a fost o polemică civilizată. Mi-a răspuns tot atât de urban. Cum și scrisesem. Îl respectam, în definitiv.

– *Dar ediția n-a fost făcută de el. A făcut-o Topîrceanu...*

– Însă am dat câteva lecțiuni care astăzi sunt acceptate drept cele bune. El, însă, a rămas la ale lui. Bunăoară, în *Glossa*, el era pentru „Nu căta când vezi mizerii/La izbândă făcând punte/Te-or întrece nătărăii/De ai fi cu stea în frunte”. Eu am arătat că nu este „mizerii”, și după manuscris se vedea că el scrisese: „mișeei”, adică să rimeze cu „nătărăii”. Una la mână. Alta: „Blanca, știu...”. El era pentru: „știu”, eu pentru: „știi”, adresat feti-sii nelegitime. Un „știi”, cu sensul de „a afla”.

Însă am scris foarte favorabil despre *Adela*. De altfel, toată critica a fost foarte favorabilă. Chiar și Lovinescu, care avea o detestabilă părere despre mijloacele literare ale lui Ibrăileanu, a trebuit să recunoască despre *Adela* că e o carte și bine scrisă, și e și un bun roman analitic. Iată, am văzut acum filmul și îi

găsesc, totuși, o lipsă. Regia ar fi putut cere scenaristului să-i prezinte nu direct pe erou și pe eroină, când unul avea 40 de ani și cealaltă 20, ci să arate cum se legase prietenia lor când era fetiță. Pe urmă când era adolescentă... Adică, să fi găsit mijlocul să înfățișeze și bogatele sugestii ale acestei premise ale iubirii lui Codrescu. Dar, în sfârșit, este bine că a fost filmat.

– *Eu l-am văzut pe ecrane și are niște imagini splendide.*

– Da.

– *Mărturiseați, mult stimat domnule profesor, în capitolul „Lovinescu și «Sburătorul»” din **Amintirile** dumneavoastră, că aveți numeroase amintiri despre mai toți marii seniori ai literelor române: profesorul Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, Ion Barbu, Hortensia Papadat Bengescu și E. Lovinescu. Nu ați concretizat niciodată, din câte știu, amintirile despre Mihail Sadoveanu. Aveți, cumva, vreo rețineră? V-aș ruga să istorisiți acum câte ceva despre autorul **Crengii de aur**.*

– Da. Iată, bunăoară, o amintire pe care n-am scris-o, cred și destul de surprinzătoare. Când a venit Sadoveanu director al ziarelor „Adevărul” și „Dimineața”, am primit sugestia să continui cronica literară. Atunci am vrut să mă prezint directorului, care mă cunoștea personal, și-mi trimisese toate cărțile lui cu dedicație. Scrisesem despre ele... M-a primit. Am avut norocul că era liber și n-a trebuit să antișambrez. M-a primit foarte cordial și mi-a spus: „Continuă cronica dumitale. Sunt de cele mai multe ori de acord cu aprecierile dumitale, afară de poezia cea nouă”. Și-a adăugat: „Cu excepția lui Ion Barbu”. Iată, deci, că el și-a dat seama de un lucru foarte important, că singurul nostru poet ermetic, care merita o atenție deosebită – chiar și din partea celor care nu iubeau ermetismul – pentru marele lui talent, era Ion Barbu.

Deci, Sadoveanu îl aprecia la justa lui valoare pe poetul Ion Barbu. Însă pe toți ceilalți îi excludea. Fie pe tinerii care îl imitau, fie pe suprarealiști, mișcare inițiată de „Contemporanul” lui Vinea și continuată de Voronca, de Sașa Pană, de Ștefan Roll și de ceilalți.

Acesta a fost singurul meu contact în anul în care a fost director, până ce au fost suprimate ziarele.

– *Dar pe urmă l-ați mai întâlnit, bănuiesc, de mai multe ori, la Academie, la Societatea Scriitorilor Români...*

– L-am mai întâlnit, dar am povestit gafa pe care am făcut-o la Predeal. Văzându-l prin geamul unui restaurant... El se pregătea cu uneltele de pescărie să treacă să pescuiască pe Timiș... La plecare, i-am spus: „Noroc! ”. Or, ei nu acceptă! Consideră că e de rău augur. Și-atuncea, mi-a spus așa: „Noi pescarii aveam obiceiul să înjurăm pe cei care ne urează «noroc!»”. El a fost delicat. M-a înjurat indirect. M-a înglobat într-o datină, fără, însă, a rosti o vorbă de ocară. Nu poți să știi toate. De unde era să știu că pescarii și vânătorii nu acceptă să li se ureze „noroc! ”.

– *Domnule profesor, se vorbește mult că s-ar fi ars cărțile lui Sadoveanu. Ce e real în toată povestea aceasta?*

– Iată ce era. Când a luat direcția ziarelor „Adevărul” și „Dimineața”, sigur că le-a dat prestigiul unui mare nume. Era cel mai mare prozator al nostru și un fel de poet în proză național, nu-i așa, cântărețul nu numai al Moldovei, dar al tuturor frumuseților patriei. Ei bine, naționaliștii de dreapta, mai mult sau mai puțin fascizanți, cuziști și legionari, au socotit că e un act de trădare. Și-i ziceau chiar „Jidoveanu”, în loc de Sadoveanu. Și au considerat ca un semn simbolic că se leapădă de el, arzându-i cărțile. Or, arderea cărților este una dintre manifestările barbariei. Adversarului i se răspunde, fie prin dispreț, fie prin aceleași arme. El scrie într-un fel la jurnal, în carte, dumneata ai dreptul să scrii în alt fel. Dar cartea în sine este un obiect al civilizației. A distruge o carte este ca a arde o casă, în sfârșit, este o crimă împotriva spiritului și arată îngustimea intelectuală, fanatismul, sălbăticia și faptul că cei care comit acest lucru nu sunt niște intelectuali. Un intelectual nu arde o carte. Un intelectual, dacă nu-i place o carte, o aruncă pur și simplu, dar nu o distruge.

Atunci au protestat scriitorii. Inițiativa a luat-o Liviu Rebreanu. Și în grupul de scriitori care au protestat pentru arderile de cărți, am fost și eu, firește. Căci or fi fost mulți care s-au abținut de teamă, pentru că, firește, a te alătura acestui odios „trădător” – cum îl considerau – însemna să te expui la un tratament similar, sau să îți se ardă cărțile sau să fii arătat cu degetul ca un trădător. Însă am fost un număr destul de important de scriitori de toate vârstele, care ne-am solidarizat cu Sadoveanu.

L-am văzut și după accidentul de sănătate ce i se întâmplase. Se vindecase. Avea un surâs trist. Dar, totuși, un surâs care vroia să fie binevoitor, firește. Gazda nu mai era el, era „doamna Valeria”, cum îi spunea soției lui, care și ea s-a prăpădit acum un an sau doi.

Sigur, a fost o mare pierdere pentru literatura noastră acest accident, dar, după cum se știe, fusese sfătuit să nu se ducă. Era într-o iarnă și el se ducea, nu știu unde, prin Banat, fie pentru vânatoare, fie pentru pescuit. Și doctorul lui îl sfătuisese să nu meargă. El s-a dus și a avut acea hemiplegie, care i-a luat graiul. Însă inteligența i-a rămas și a mai trăit câțiva ani.

Mai tristă a fost situația cu Gala Galaction, care a trăit 5 ani de zile imobilizat în fotoliu, neputând nici vorbi, neputându-se nici mișca.

– *Dar pe Gala Galaction cred că l-ați cunoscut îndeaproape.*

– Și pe el l-am cunoscut foarte bine. Îmi spunea „Padrone”, pentru că fratele meu era la „Revista Fundațiilor”, ca redactor...

– *Îi plătea...*

– Îi cerea, îi publica și-i semna și ordonanța de plată. Am avut plăcerea să găsesc la anticariat o fotografie a lui Sâr Péladan, care venise în țară, când Gala Galaction... A fost o răscruce a existenței lui. Deși Sâr Péladan era un excentric – umbla în costume asiatice –, era totuși, un fervent catolic. Și văzându-l la Biserica Catolică cufundat într-o smerită rugăciune, atunci s-ar fi făcut și convertirea lui Gala Galaction. Așa că Gala Galaction a fost, într-un fel, convertit de exemplul lui Péladan.

Ei bine, găsisem la anticariatul de la Casa Anticariilor de la Vama Poștei, o fotografie mare a lui Sâr Péladan și cu o semnătură cu litere de aproape două degete. Și mergeam pe stradă și mă uitam, când, peste umeri, privindu-l, Galaction care venea din urmă a spus: „Asta a fost fotografia mea!” Zic: Am luat-o de la anticariat! „Cât ai dat pe ea?” Dădusem 20-40 de lei. I-am oferit-o. Și-atunci mi-a dat și dânsul o fotografie. Mi-a zis: „Ce să-ți dau în schimb?” „Dați-mi o fotografie a dumneavoastră!” Și am o frumoasă fotografie a lui, în care fotograficul i-a făcut un fel de aureolă. Și el mi-a făcut o dedicație amuzantă: „Bucură-te, Șerban Cioculescu, uitându-te la barba mea...” etc. Avea barba stufoasă.

Îl comparăm – și-au făcut și alții comparația –, cu cizmele lui cum umbla, cu costumul din ultimii ani ai lui, cu Tolstoi, într-un fel. Însă, spre deosebire de Tolstoi, care era pentru un creștinism primitiv în afară de Biserică, Galaction a rămas credincios Bisericii și era preot, însă un preot căruia i se reproșa că este prea latitudinar în morală lui. I se reproșa că scria și la ziarul evreiesc...

– *Ca om se spune că era prea lumesc...*

– Era un suflet generos, cu o mare deschidere, cam cum e acum Biserica Catolică, care vrea să se însoțească cu toate cultele. Nu se mai pune acum catolicismul papistășesc în conflict cu celelalte credințe, ci caută într-un fel să și le apropie. Ei, în felul acesta, Gala Galaction trebuie admirat. În cadrul Bisericii noastre, el avea un sens foarte larg al religiozității. N-avea fanatismul propriei credințe. Și i se reproșa acest lucru.

– *Dar ca om cum era?*

– Ca om era fermecător, avea conversația foarte bogată, avea amintiri foarte numeroase, începute cu Macedonski. Și rămăsese foarte legat de Arghezi, care, totuși, în corespondența lui, publicată de fiul meu, are momente de severitate și chiar momente pamfletare la adresa lui. De aceea, cred că, în privința caracterului, Galaction era un om mai bun decât Arghezi și mai înțelegător al oamenilor, al împrejurărilor. El avea ceva din creștinismul primitiv.

– *Dar cu N. D. Cocea în ce relații se afla?*

– Pe Cocea-l considera nesperios. Era văr prin alianță, prin soția lui. Bunăoară, anumite trăsături pamfletărești și anumite campanii el nu le aproba. Era mai aproape de Arghezi, decât de Cocea, pe care-l considera nesperios.

– *Vă referiți în mai multe rânduri la cercul lui Alexandru Bogdan Pitești. L-ați cunoscut, cumva, pe amfizion?*

– Nu, nu l-am cunoscut.

– *Doriți să vă opriți ceva mai pe larg asupra grupării și a înrâuririi exercitate de ea asupra literaturii române?*

– Bogdan Pitești a fost un om foarte curios. De o moralitate dubioasă... Din acest punct de vedere a avut de suferit cultura noastră. La moartea lui, el își lăsase colecția lui de opere de artă, în care străluceau Luchienii; avea câteva zeci de Luchieni. Fusese unul dintre protectorii lui Luchian. El și doctorul Angelescu, când a paralizat Luchian, i-au cumpărat tablouri în valoare de 55 000 de lei aur, și cu

banii aceștia i-au luat casa, care acum este în spatele Pieței Amzei, casă memorială. În sfârșit, i-au creat mijloace de existență ca să nu moară în mizerie și să moară în propriul lui cuib.

A cerut, însă, ca muzeul în care vor fi încadrate, să menționeze: „Donația Alexandru Bogdan Pitești”. Ministrul Cultelor și Artelor din acel moment a găsit că nu se poate accepta această clauză din partea unui om care fusese condamnat pentru încercare de șantaj, care fusese expulzat din Franța, fără motive – dar se bănuia pentru motive de ordin penal, nu politic.

Ei, cum spuneam, în viața lui privată era imoral. Însă, trebuie să i se recunoască un lucru, că, fiind foarte bogat, n-a fost un egoist. A protejat literatura și artele. A fost un mecena. În casa lui ținea masă deschisă pentru toți flămânzii, care făceau, ca și el, literatură și artă de avangardă, pe atuncea. Îi ajuta bănește. Era generos. A avut un cult enorm pentru Arghezi. Am povestit că avea *Agatele negre* scrise într-un sul de pergament, ca un *Talmud* și când cineva, cunoscând acest lucru, voia să transcrie ceva de Arghezi, din acel sul, el îl lăsa, dar ședea lângă el, ca nu cumva individual, cu foarfece sau cu lama să taie pergamentul. Avea gust artistic... A scos și o revistă, „Ileana”... Avea un cerc artistic. Se pare, însă, că tot el, în timpul neutralității, primea bani ai propagandei germane – ca să se mai lupte, nu putea, să intrăm alături –, dar pentru neutralitatea noastră.

Din acești bani, el întreținea (din jumătate) câteva gazete: „Seara”, „Minerva”... Chiar și „Cronica” lui Arghezi și Galaction apărea cu acești bani. Și dacă urmărești aceste ziare și reviste, vei vedea că erau persiflați antantiștii și cei care cereau realizarea idealului național.

Mi-aduc aminte că Arghezi, în „Cronica”, unde era director politic, a avut un articol spiritual intitulat: *Găeștii s-au pronunțat*, pentru că și Găeștii ceruseră intrarea în război, pentru a cuceri Basarabia, Transilvania... M-a luat gura pe dinainte.

– *Dar a fost un proces al presei, după război, al lui Slavici, Arghezi...*

– El n-a scris în timpul acela. Însă toți acoliții lui au scris la „Gazeta Bucureștilor”, în frunte cu Slavici. În sfârșit, ei n-au făcut închisoare decât un an și câteva luni, o închisoare, în parte la un hotel, parte la Văcărești, însă cu pachete, cu vizite în afară din oraș sau în oraș... O închisoare suis-generis, considerându-se că sunt nu deținuți de drept comun, ci deținuți politici. Însă, realmente, acțiunea lor, de a scrie la ediția românească a ziarului Comandanturii germane, nu era un act patriotic.

Singurul dintre oamenii politici care a avut o atitudine decentă a fost Titu Maiorescu. Până și P.P.Carp s-a dat în stambă cu nemții. Și Marghiloman a avut o atitudine mai decentă, însă cam ezitând între Titu Maiorescu și Carp. Maiorescu n-a vrut să meargă la Mackensen. Când Mackensen l-a invitat să-l vadă, Maiorescu a spus că locuința lui îi e deschisă. Nu s-a dus la el. Nu știu dacă, Mackensen l-a vizitat, dar în cazul că l-a vizitat, n-a obținut din partea lui nicio declarație publică și nicio manifestație. Deși era contra războiului, el considera că din moment ce guvernul legal al țării e la Iași, la București, nimeni nu trebuie să aibă o atitudine politică. Punctul de vedere al lui Maiorescu a fost cel just.

Din nefericire, grupul Slavici, Arghezi, Dem Teodorescu, Carnabatt și alții, cam din jurul lui Bogdan Pitești, au fost împinși de el și au colaborat cu nemții.

– *Vorbiți de vechea „Republică a literelor române”, referindu-vă ironic la atitudinea lui G.Călinescu față de Vladimir Streinu, căruia îi dădea sfaturi stilistice. În ce măsură se poate vorbi, totuși, neironic de o asemenea „republică”, pentru perioada interbelică, pe care ați cunoscut-o îndeaproape?*

– Sigur, o „republică a literelor” este o metaforă. O metaforă care are mai mult o justificare de ordin, nu în sensul modern al cuvintelor, ci de Res-publica, de unde vine cuvântul republică, care însemna lucrul public, adică interesele publicului. Însemna, de fapt, viața societății. Scriitorii se considerau o comunitate liberă, care chiar dacă nu era constituită statutar, avea, totuși, un fel de solidaritate de ordin spiritual și național. Sigur că sensul acesta de republică nu avea un sens politic protestatar, dar, totuși, punea accentul pe libertatea de spirit a scriitorului. Adică scriitorul nefiind constrâns de nicio obligație, în afară de aceea a profesiei. E o metaforă care circula și în alte țări, fie că erau republicane, fie că erau monarhii constituționale, ca la noi.

De altfel, vă atrag atenția că, solicitat fiind Caragiale, când era la Berlin, să asiste la o reprezentație dată de studenți din dramaturgia lui Caragiale, la Iași – cum însă studenții ieșeni devastaseră redacția ziarului „Opinia” –, Caragiale le-a făcut o scrisoare în care spunea că el nu poate, în mod onorabil, să asiste la această reprezentație, pentru că singurul lui sprijin în timpul activității lui a fost libertatea scrisului și că el nu poate sta alături de cei care pun stavilă acestei libertăți.

Or, republica literelor însemna și solidaritatea scriitorilor care înțelegeau că condeiul nu cunoaște și nu trebuie să cunoască nicio constrângere din afară.

– *În mărturisirile multor scriitori interbelici am găsit evocate frecvent discuțiile vii, interminabile, purtate cu prietenii, cu cunoscuții, cu colegii de breaslă: la Tudor Vianu și Ion Marin Sadoveanu, la Mircea Eliade și Camil Petrescu, la Anton Holban și Șerban Cioculescu... Generațiile anterioare și mai ales cele următoare nu au consemnat în asemenea măsură schimbul viu de opinie. Ce au însemnat, de fapt, pentru climatul literar interbelic aceste discuții? Mi s-a părut a fi un fapt caracteristic pentru epoca respectivă.*

– Sunt două feluri de discuții la care, probabil, faci dumneata aluzie. Sunt discuțiile orale și sunt polemicile de presă.

– *La cele orale mă refer.*

– Am spus că epoca interbelică a dat literaturii noastre al doilea clasicism – după acela de la sfârșitul secolului trecut, cu Eminescu, Creangă, Caragiale, Titu Maiorescu, Slavici și ceilalți, respectiv, toată marea configurație de scriitori: Rebreanu, Arghezi, Lovinescu, Hortensia Papadat Bengescu, Blaga, Bacovia și alții.

Să-l luăm, bunăoară, pe Rebreanu. Sigur, Rebreanu a profitat foarte mult din prietenia pe care i-a arătat-o Mihail Dragomirescu. Să nu uităm că în momentul când a venit în țară, nu era încă perfect acomodat nici cu limba literară românească, nici cu istoria literară românească. Și-atuncea, cenaclul lui Dragomirescu a putut

avea o importanță deosebită. De altfel, s-a simțit totdeauna mai legat de Dragomirescu – cărui i-a făcut și secretariat la „Falanga literară” – decât de Lovinescu, căruia-i făcuse secretariat la primul „Sburător”.

Sigur că discuțiile redacționale au putut fi foarte folositoare și formative chiar pentru scriitori geniali ca Rebreanu, care, însă nu se bucurase în prima lui formație intelectuală de climatul literar și spiritual românesc. Era mai legat de cel maghiar și de cel german.

Discuțiile literare aveau loc mai ales în cele două cenecluri bucureștene interbelice: ceneclul de la „Vieța nouă” a lui Densusianu. Cred că-și întrerupse activitatea în 1916.

Însă Dragomirescu a continuat activitatea lui, iar Lovinescu și-a deschis-o cu ocazia „Sburătorului”.

Cum Lovinescu avea casa deschisă în fiecare după-amiază, între orele 5 și 8, scriitorii – dacă se întâmpla să fie mai mulți, nu numai doar debutantul cu Lovinescu – se angajau o seamă de discuții. Aceste discuții pentru tineret erau orientative și foloseau foarte mult formației lor literare. Sunt scriitori care și astăzi recunosc – ca Jebeleanu, dintre cei mai însemnați de astăzi – importanța ceneclului lui Lovinescu. Lovinescu era un spirit liber, nu își impunea punctul de vedere. La el, teoreticieni fuseseră Fundoianu, înainte de a pleca, și Aderca, care a scris și un fel de manual de estetică. Pe urmă, discuțiile literare erau foarte vii.

Camil Petrescu, Camil Baltazar, Vladimir Streinu, Pompiliu Constantinescu întrețineau un climat permanent de discuție.

Pe urmă, erau discuțiile la cafenea. Sigur că, la cafenea, atmosfera nu era numai teoretică. Mai era și puținică bîrfă. Însă, între noi fie zis, bîrfa nu lipsea nici la ceneclul lui Lovinescu, nici la ceneclul lui Dragomirescu. Curiozitatea cobora nu numai asupra ideilor unor scriitori, ci și asupra vieții lor private.

Cafeneaua știa tot! Și nu se sfia de niciun fel de discuție. Pe urmă și de discuții politice. Mi-aduc aminte că-n ultimul an de guvernare al lui Tătărescu, în anul 1936–1937, el protesta împotriva „isteriei cafenelei”. Adică ce, se temea c-o să-l răstoarne cafeneaua? A fost răsturnată la alegeri, în toamna anului 1937, neputând lua 40% cât era cota ca să-și facă majoritatea.

Cafeneaua, prin urmare, era loc de tot felul de discuții. Însă și de discuții literare foarte vii. Aveam discuții literare la cafenea cu Tudor Vianu, cu Ion Barbu... Și unul și altul erau foarte substanțiali în discuțiile literare; amândoi, cu gândirea bine articulată.

Nu mai vorbesc – în cadrul redacțiilor revistelor. Eu am pomenit, vorbind de „Kalende”, mai mult în *Amintirile* mele ce vii erau discuțiile și cum m-am ridicat eu împotriva lui Streinu, care, fără să ne consulte, a pus un moto, la numărul 2 sau 3: „On va l’esprit”. Or, noi nu eram spiritualiști. Am găsit că acest moto nu ni se potrivește. Și pe chestia asta, Pompiliu Constantinescu mi-a dat dreptate.

Discuțiile erau foarte vii. Și de obicei, discuțiile, în interiorul unei redacții sau al unui grup literar sunt foarte fructuoase. Când nu sunt de ordin pur personal și nu

ajung la violențe verbale, polemicile de ordin literar, chiar în sânul uneia și aceleiași grupări sunt foarte folositoare. Niciodată n-a existat într-o grupare literară un spirit – cum spun francezii – moutonnier, adică un spirit de obiectivă ascultare a câte unui conducător.

Spiritul de frondă, spiritul de libertate intelectuală și-l rezerva fiecare. Sigur că mai târziu, când G.Călinescu conducea Institutul, el nu admitea alte păreri decât pe ale lui.

Mi-aduc aminte – cred c-am povestit acest lucru – că acum vreo 30 de ani, bunul meu prieten Alexandru Cludian și-a anunțat o comunicare la Călinescu, cu o lucrare pe care o avea el în plan ca cercetător științific la Iași: *Realismul în opera lui Maupassant*, și a citit această lucrare. Cum m-a invitat să vin și eu, eu m-am dus, m-am așezat la masa cea lungă. Călinescu, când a venit, a salutat global – nu ne-a dat mâna la toți și a început să-și citească Cludian lucrarea. Lucrarea era foarte metodic făcută, substanțială, bine scrisă și n-a fost prea lungă – a durat vreo 45-50 de minute.

Cum în acea lucrare, la un moment dat, era expresia: „a face dragoste”, care e în toate limbile, sigur cu un sens material, nu spiritual, Călinescu a găsit cu cale să facă o contra conferință, nu chiar de trei sferturi de oră, ci doar de 30-40 de minute, în care să slăvească iubirea platonică.

Nu spun motivele de ordin intim care l-au îndemnat să facă acest lucru, dar, sigur că a vorbit cu strălucirea lui obișnuită. După ce-a terminat, a întrebat pro forma: „Mai vrea cineva să ia cuvântul?”

Atunci m-am ridicat eu și în puține minute – 5 sau 6 minute – am arătat partea pozitivă a conferinței. Și Călinescu: „Da, da sigur, sigur, fără îndoială, conferința a fost bună. Da, sigur, așa e”. Adică mă aproba. Însă a ridicat ședința și s-a retras în biroul lui.

Înainte de a pleca – Călinescu s-a retras în biroul lui –, Cludian s-a dus să-i spună: „Bună seară”, că era o oră de seară. Și Călinescu îl întreabă: „Tu l-ai invitat pe Cioculescu?” „Da, eu!” „Uite, m-a mirat, ce-a căutat să-mi tulbure absolutul”. Absolutul însemna că numai el avea cuvânt.

Ei, în cenacluri, de obicei, chiar conduse de Dragomirescu sau de Lovinescu, acest absolutism nu exista. Chiar după ce-și spunea Lovinescu sau Dragomirescu părerea, mai putea să și-o spună și altul.

În literatură și-n artă valorile sunt aproximative și foarte relative. Adică, nu trebuie să credem nici că valorile pe care le promovăm sunt totdeauna exacte sau bine susținute și un sens al relativității trebuie să existe.

Or, discuțiile întrețin acest simț al relativității. Nu o singură părere este cea justă și determinantă. Adeseori ea abia se conturează dintr-o discuție generală, cu păreri foarte variate. Și-atunci se lămurește o problemă.

Ei, toate aceste discuții au fost foarte vii. Iată, bunăoară cafeneaua. Profesorul Iorga – am uitat să spun – într-un rând, a scris așa, sub semnătură, că e păcat că inteligența mea se întunecă în fumul cafenelelor. Or, cafeneaua pentru mine, n-a

fost nici loc de îmbâcsire a inteligenței – în cafenelele noastre nu se lua nici hașis, nici opiu, iar fumul de tutun nu era chiar atât de gros – nici de tâmpire. Dimpotrivă, cafeneaua deschide spiritele. Și mai mult încă, după cum a observat – cred – Arghezi, care, în diferite rânduri, a făcut apologia cafenelei, prostul nu rezistă. Numai inteligenții între ei se pot înțelege să-și găsească un climat de înțelegere reciprocă, chiar dacă au idei și temperamente deosebite. Iar prostul nu rezistă, pentru că dacă spune o singură prostie, râsul general îl elimină de la acea masă, nu mai vine a doua oară.

Cafeneaua era, deci, un mod de selecție. Că erau unii proști care veneau, dar aveau cel puțin bunul-simț că tăceau. Erau așa-ziii chibiți, ca la mesele de joc de cărți, cei care nu jucau, dar le plăcea să se uite cum joacă alții. Existau și chibiți la cafenea.

– *À propos de cafenea, Amintirile dumneavoastră mi s-au părut că au ca epicentru tocmai cafeneaua, prin prisma căreia și de pe pozițiile căreia priviți întregul univers literar românesc. Ce vă atrăgea, de fapt, către acest loc de reuniune a unora dintre scriitori? Vorbiți, vă rog, despre „spiritul” Capșei.*

– La Capșa veneau, dintre bunii mei prieteni, Vladimir Streinu, Camil Petrescu, Tudor Vianu, Al.T.Stamatiad, Mihail Sorbu și alții. Perpessicius nu venea, nici Pompiliu Constantinescu, nici G.Călinescu. Conversația cu Ion Barbu era foarte nutritivă, cu Tudor Vianu – la fel. Cafeneaua pentru spiritele morocănoase, pentru inteligențele închise și reduse era considerat un local de pierdiție. Or, noi nu ne-mbătăm acolo, femeile – mult dacă venea cineva și cu soția lui... Mi-aduc aminte, acum câțiva ani, am avut întâlnire, la Capșa, cu profesorul Duprand și soția lui. El fusese în interval și rectorul Universității din Paris, însă fusese aici în București directorul Institutului Francez și frecventasem acel Institut, făcusem și conferințe.

Cafeneaua, prin urmare, era un loc de întâlnire, e-adevărat, nu numai al scriitorilor. Înainte de întregirea României, adică înainte de intrarea noastră în Primul Război Mondial, scriitorii se întâlneau mai mult la terasa Oteteleșanu, unde în special era masa lui Macedonski. Pe vremea aceea eu eram în liceu. Așa că nu pot avea nicio amintire. Știu doar ce-am citit despre terasă. Însă, acolo s-a întâmplat un lucru interesant odată. Se pare că Gregorian fusese atacat în presă de un membru al cenaclului. Or, Gregorian, poetul, era un atlet. S-a dus să-i ceară socoteală, i-a ars două palme și l-a pus jos. S-au aruncat asupra lui alții și el i-a pus jos pe toți care s-au apropiat de el, unul după altul. Macedonski a rupt-o la fugă. Și-l întâlnește cineva și-l întreabă: „Ce se-ntâmplă?” Dar Macedonski răspunde, răsucindu-și țigara. „O discuție între scriitori...”

Desigur, aceste lucruri se-ntâmplau foarte rar. La Capșa n-am asistat la nicio bătaie. Erau, sigur, scriitori care nu vorbeau între ei. Bunăoară Al. I. Stamatiad cu Ion Barbu se ignorau, dar nu se invecivau, nu se certau. Uneori, atmosfera devenea și tristă. Mi-aduc aminte – am povestit, cred, acest lucru – eram către seară la Capșa cu Streinu și intră Tudor Vianu și ne spune: „Vin de la căpătâiul lui Camil

Petrescu, moare! Măi băieți, măi, hai să bem un coniac, să-mi treacă proasta dispoziție!” Și, firește, după coniacul pe care l-a dat el, am dat și eu un coniac, dar cu o sută de grame nu te-mbeți!

N-am văzut niciodată pe cineva ieșind beat de la Capșa. Ba chiar, celebrul rege al șprițului, Stan Palanca, care pretindea că poate bea o sută de șprițuri într-o zi, venea la masa noastră și spunea: „Îmi dați un șpriț?” „Da”. Îi dădeam. Bea, dar nu era beat. Era, cel mult, puțintel cu chef, cum îi șade bine omului, mai ales dacă-i bine antrenat. Eu n-am putut bea niciodată, n-am avut dispoziție de chef.

– *Să luăm acum reversul medaliei. Enumerați în **Amintiri** un șir de scriitori care nu frecventau cafeneaua literară: Călinescu, Sadoveanu, Rebreanu, Blaga, Lovinescu, Brăescu... Există vreo linie care-i reunește? În genere care erau motivele antipatiei față de Capșa?*

– Iată ce este! Unii dintre ei, în tinerețea lor, frecventaseră cafeneaua, dar pe urmă... Sunt convins că Rebreanu o frecventase. Ei, sigur, erau marii lucrători ca Iorga și Călinescu, care considerau că e timp pierdut. Sigur, că noi, care frecventam Capșa – chiar dacă nu ședeam opt ore pe zi acolo, ca să ne mâncăm ziua întreagă – ne găseam timp liber. Erau unii care nu-și găseau timp liber. Lovinescu, când avea timp liber, se plimba sau se ducea la Alcalay, făcea standul librăriei. Unii, din mândrie, nu veneau.

Sigur, cafeneaua, creând un fel de egalitate – uite republica – în republica literelor, cafeneaua era un factor egalizator, nu vreau să zic nivelator, fiindcă fiecare rămânea cu ideile și cu temperamentul lui. Însă consideram ex aequo. Dacă venea Ion Barbu – era mai în vârstă ca mine –, Camil Petrescu – la fel, dar îi puteam contrazice – puteam avea altă opinie. Nu mi se atrăgea atenția că sunt tânăr: „Taci din gură, că n-ai cuvânt!” Nu mi s-a spus niciodată. Decât dacă cineva spunea o prostie – cum ziceam – era sancționat cu ilaritatea. Erau, deci, unii, oameni gravi care nu veneau. Uite, Tudor Vianu, care era un om grav, totuși iubea cafeneaua. Dintre spiritele aulice, spiritele academice, Tudor Vianu era acela care, din când în când – bine, nu venea zilnic ca Ion Barbu – poposea la Capșa. Ion Barbu, cum spuneam, își pregătea acolo și lecțiile. Adică, se putea izola. Eu îmi scriam într-o vreme foiletoanele în sala de biliard a unui restaurant care a fost demolat când regele Carol al II-lea a lărgit Piața Palatului. Mă duceam la ora trei în sala de biliard cu cartea pe care-o recenzam la „Adevărul” și cu câteva foi de hârtie și scriam. Dacă venea cineva să mă-ntrebe: „Ce faci?”, eu răspundeam: „Scriu”. Și acela-nțelegea și nu se așeza la masă. Și-mi făceam articolul. Zgomotul dimprejur nu mă tulbura, după cum nu-l tulbura nici pe Barbu. Mă puteam interioriza, chiar într-o sală în care era zgomot. N-am scris niciodată la redacție la „Adevărul”, pentru că eu nu eram redactor cu luna, intern, eram redactor extern. În săptămâna când nu-mi dădeam articolul, nu apăream, dar nu însemna că eram exclus. Când dădeam, mi se publica. N-aveam nici zi fixă. Și rareori dădeam în mod statornic, cum dau acum la „România literară”, nu lipsesc din niciun număr și fac și articole pe comandă duble.

– Care erau liantele tinerei generații de critici: Vladimir Streinu, Perpessicius, Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, I. Biberi, M. Sebastian, Octavian Șuluțiu dincolo de aparențele și realele opinii contrarii care puteau să vă separe și vă separau pentru moment în privința aprecierii unei scrieri și a scrierilor unora dintre dumneavoastră. Mă gândesc, de pildă, la replica lui E. Lovinescu, la care, făceați referință în *Amintiri*: că puteți continua prietenia cu Vladimir Streinu după ce scrisese nu bine despre Viața lui I.L.Caragiale? Care era elementul de legătură între atâtea personalități cu așa de diferite opinii?

– Bunăoară, cu Pompiliu Constantinescu și cu Streinu liantul era viața universitară. Fusesem aceeași serie și fusesem aceeași generație. E adevărat că Pompiliu Constantinescu în anii aceia era mai apropiat de Dragomirescu. Chiar în „Viața literară” a lui Valerian, el a scris un medalion despre Dragomirescu, unde îl proclama un Boilleau al României. Pe urmă a renunțat și a intrat în sfera de influență a lui Lovinescu.

Cu Vladimir Streinu am avut legătură din anul întâi de universitate. Cu Pompiliu Constantinescu m-am întâlnit cu ocazia „Kalende”-lor.

– Aveți în vedere, în primul rând, relația directă, legătura de prietenie?

– Iată ce este. E o solidaritate de generație între oamenii care se tutuiesc între ei, care au avut un fel de camaraderie (pe-atuncea nu se spunea tovărășie), camaraderie literară.

Sigur, eu nu-mi puteam permite. Unii dintre noi erau excesivi. Șuluțiu îl tutuia pe Blaga. Eu nu l-am putut tutui niciodată, deși Blaga spusese cuiva că „cel mai bun prieten al lui din București sunt eu”. Dar nici el nu mă tutuia, nici eu nu-l tutuiam. Putea fi, deci, o legătură afectivă și de prietenie, fără acest liant al camaraderiei de generație, care este ratificat prin pronumele *tu* – prin tutuială. Eu și acum urmăresc în corespondență pe cei care se tutuiesc. Bunăoară, singurul care îl tutuia pe Călinescu, din grupajul de scrisori publicate în vol. II, era Philippide. Ceilalți toți îi spuneau „dumneata”. Nu știu de unde-l cunoscuse și ce relații era între ei – se tutuiau. Asta e!

Sigur că era o stimă reciprocă între noi, însă nu ne legau totdeauna comunitatea desăvârșită de păreri. Însă, ce ne lega? Ne lega o concepție de ordin general: autonomia esteticului, bunăoară. Dacă nu puteam fi de acord cu Lovinescu, este că el confunda esteticul cu eticul și cu etnicul. Pe această chestie, gruparea A.C.L.R-ul, cei șapte, erau cu toții de acord, din acest punct de vedere. Cei șapte care ne-am unit în 1936, sau '37, nu mai știu, am făcut această asociație, am plecat de la acest punct de vedere.

În acea grupare eu eram prieten mai bun cu Streinu și cu Biberi. Cu Biberi întreținusem o mare corespondență (care s-a pierdut, cel puțin scrisorile lui nu le mai găsim). Când eram la Turnu Severin și-mi făcea scrisori foarte lungi... Aveam dispute și cu Vladimir Streinu, între noi. Și, după cum ai observat și dumneata, prietenia noastră nu era bazată pe admirație reciprocă. Așa că noi disociam între relația de prietenie și libertatea opiniei critice, a judecății critice.

– *Dar Asociația Criticilor Literari de care ați vorbit a fost o înțelegere mutuală cu caracter particular sau a avut un ce oficial?*

– Nu. Noi ne-am constituit într-o grupare care – fără să fi avut un statut –, totuși luptam împotriva constrângerilor care se profilau în materie de literatură. Au fost arestări de scriitori pentru motive pornografice: Geo Bogza și H. Bonciu. Am protestat. Am considerat că pentru delict de presă detenția preventivă e contrarie legilor penale. Prin urmare, noi luptam și împotriva constrângerilor spirituale și împotriva constrângerilor de ordin corporal. Luptam împotriva huliganismului antisemit, împotriva huliganismului legionar sau cuzist, împotriva așa-ziselor campanii contra pornografiei, care începea cu Arghezi.

Acum, sigur, Arghezi, uneori depășea limita decenței, însă bucată era, totuși, transfigurată și noi înțelegeam că, întrucât, scrisul lui era bogat metaforic și cu o viziune poetică, cuvintele respective șocau numai pe spiritele înguste. Exista și un fel de moralism neinteligent și care nu era împerecheat cu gust literar și artistic. Acolo unde e literatură nu mai e pornografie, chiar dacă sunt amintiți termeni tari.

Noi luptam, deci, pentru libertatea nelimitată a scrisului. Sigur că în această libertate nelimitată nu intrau și factori extraliterari, dar noi tocmai luptam împotriva factorilor extraliterari care pretindeau să reducă libertatea scriitorului sau chiar să ducă la situații ca aceea a arestării unor scriitori. De aceea, am integrat volumului meu de *Aspecte literare contemporane*, polemica pe care am avut-o cu Mircea Eliade, care aproba, la o adunare generală a scriitorilor, arestarea lui Bonciu și a lui Geo Bogza. Și atunci, eu am arătat că în propria lui literatură sunt exact aceleași elemente. Dacă ceilalți au fost pornografi, atunci e pornograf și el. Dar am rămas prieteni. Mircea Eliade nu s-a supărat.

– *V-aș ruga să vorbiți – pentru că ați adus în discuție și dumneavoastră, problema aceasta, dar mă gândeam să vă și întreb și eu – să vorbiți despre dimensiunea reală a frondei moderniste. A avut ea, în contextul epocii, valoarea și rezonanța care i se acordă a posteriori.*

– Vorbiți de care modernism?

– *De modernismul interbelic, de 75HP, de Unu, etc.*

– Sunt două feluri de modernisme. Exista un modernism implicit și există un modernism explicit...

– *Afișat.*

–... militant. La noi, modernismul militant interbelic a fost cam sincron cu dadaismul și cu suprarealismul și mergea la delir verbal, la un aflux enorm, o invazie superfetatorie a metaforelor incoerent legate între ele... Acest modernism nu l-am aprobat niciunul dintre noi, dintre cei șapte, care semnaseră manifestul Grupării Criticilor Literari Români. Chiar înainte de a ne constitui în grup!

Însă exista modernismul temperat. Sigur că cenaclul lui Lovinescu a fost un laborator al unei literaturi moderne. Dar nu al unei literaturi moderniste. Lovinescu, care avea o formație clasică, totuși, a aderat la un anumit modernism. Așa-zisul simbolism de muzicalitate interioară. Dar în orice caz, a lansat scriitori moderni, pe Ion Barbu, pe Camil Petrescu.

– Nu. Eu mă refer de fapt la avangarda literară. Care era rolul ei în epocă?

– Literatura de avangardă era mai mult o literatură de frondă, care dinamita în primul rând limbajul.

Or, noi, toți ceilalți, înțelegem că fiecare scriitor are limba lui, are expresia lui personală, dar acea expresie personală să rămână artistică și să meargă în direcția și a inteligibilității și a expresivității artistice.

Or, literatura aceasta a lui Ilarie Voronca și a lui Sașa Pană...

– ...*Marcel Iancu, Tristau Tzara*...

– Da. Era o literatură absolut incoerentă, pe care noi n-o puteam gusta. De aceea, spun. Ei îmi trimiteau broșurile lor, cu însemnarea: „Serviciul de presă”. Adică nu se așteptau, de la obtuzitatea mea, ca să-i elogiez.

Sigur că, pe urmă, evoluând Ilarie Voronca, am putut scrie favorabil despre anumite broșuri ale lui. Însă despre ceilalți, nu.

– *Dar într-un fel, domnule profesor, dezicându-se de propriile lor manifeste, adică venind în jgheabul normal al literaturii.*

– Da. Am scris tot așa favorabil despre Nisipeanu, care și el pornise de acolo.

– *Dar Arghezi în ce raporturi se afla cu literatura aceasta?*

– Arghezi?

– *Da. Pentru că el a fost foarte cultivat de avangardiști.*

– Arghezi a fost și el contra modernismului. Și contra modernismului plastic.

Când l-a făcut Maxy din profil cu anumite elemente cubiste, el s-a plâns c-a fost pus pe scaunul electric. Iată, deci, că nu gusta cubismul în arta plastică. Noi, din arta plastică, cel mult recunoșteam geniul lui Brâncuși. Dar celelalte forme de manifestare...

– *Dar aveau ele un răsunset așa de mare în epocă după cum se afirmă astăzi?*

– Da, au avut un răsunset.

– *Pe Urmuz, de pildă, l-ați cunoscut?*

– Iată ce este! Urmuz a fost lansat, după cum știți, de Arghezi. Acum, Arghezi însuși a avut multe tablete cu un umor americanesc, sec, dar nu a mers niciodată la incoerența lui Urmuz. Așa că, pentru mine, faptul că l-a luat în cârcă pe Urmuz a fost o excepție. Poate că era omul simpatic... Cine știe?!

– *Dar l-ați cunoscut, îl știați măcar din vedere?*

– Nu, nu l-am cunoscut. Eu am luat cunoștință de sinuciderea lui. Atât. Era grefier la Casație. Grefier la Casație echivala cu președinte de tribunal. S-a sinucis de neurastenie. Însă, observă dumneata, a scris Balotă despre el un volum de cinci ori mai mare sau de zece ori mai mare decât opera lui.

Sigur că dacă vrei să găsești profundități mai ales freudiste... A fost luat în antrepriză de critica freudistă. Eu niciodată n-am acceptat amestecul freudismului în critica literară și artistică...

– *Dar e în mare vogă, la ora actuală, Urmuz!*

– ... După cum n-am aprobat examenele psihiatrice ale doctorilor care au scris despre nebunia lui Eminescu!

– *Despre Eugen Ionescu vorbiți în trecere în amintirile dumneavoastră. Oare nu l-ați cunoscut mai îndeaproape și mai îndelung?*

– Nu numai că l-am cunoscut, dar am povestit eu acest lucru, el a fost premiat de un juriu de șapte membri, din care numai Tudor Vianu și cu mine am votat contra, considerând lucrarea lui neserioasă. Ceilalți, însă, cu Petru Comarnescu și nu știu mai cine, ne-au majorat, și-atunci Rosetti a făcut ca să nu apară la Editura Fundațiilor. Însă cu banii Fundațiilor a apărut în Editura Vremea și s-au plătit drepturile de autor. Adică nu i s-a anulat premiul. Am rămas, totuși, în relații prietenești. Și când el a plecat în Franța într-o misiune diplomatică, ne-a invitat la o masă de seară pe Tudor Vianu cu nevastă-sa și pe mine cu soția mea. Masa a fost îngrijită sau de mama lui sau de mama ei, nu știu. Dar fapt e că ne-a dat o masă splendidă. Și, la un moment dat, îl întreb: „Ascultă, Eugen, cum se face că ne-ai invitat tocmai pe noi care am votat împotriva premierii dumitale?” La care el a spus: „Ați fost singurii inteligenți. Ceilalți erau niște dobitoci”.

Pe urmă mi-a scris și de la Vichy, și mi-a scris și în anii lui de sărăcie, înainte de a se face cunoscut, înainte de-a se lansa cu piesele lui de teatru.

Am publicat două dintre scrisorile lui... Știi că el a suferit o condamnare în țară?

– În contumacie?

– Cunoști sau nu?

– Nu.

– Când a reapărut „Viața românească”, el a trimis două corespondențe de la Paris. „Viața românească” avea acum o orientare progresistă sub îndrumare comunistă. Și nu se terminase războiul. Era, deci, în iarna anului 1944–1945.

– Nu erau Suchianu și Ralea la direcție?

– Da. Și a trimis două corespondențe. Tudor Vianu a zis: „Una din ele nu merge”. Și i-a dat lui Suchianu – că ei făceau bucătăria „Vieții românești” – bucata care mergea. Suchianu, din spirit de contradicție, a publicat-o pe cealaltă. Or, în bucata cealaltă, Eugen Ionescu comitea o gafă. Uitând că scrie în timp de război, când soldații noștri mureau pe front, el își declara satisfacția că scăpase de serviciul militar. Și-atunci presa adversară a făcut monedă din acest lucru că în „Viața românească” a putut apărea apologia defetistă a cetățeanului care eludează serviciul militar. Și-atuncea procurorul Capitalei, procuratura, i-a făcut un proces și l-a condamnat în contumacie. Nu știu la cât. Dar fapt e, că-ntr-una din scrisori, el spunea că i se oferă întreținerea gratuită, dar că preferă să tragă mâța de coadă acolo, decât în țară.

L-am văzut la Paris. În interval, însă, apăruse o teză de doctorat...

– În Germania undeva...

– A unei nemțoaice, care, din articolul meu despre *Nu*, descoperise un fragment în care eu, relevând niște pasagii dialogate și niște scenete, scrisesem că adevărata lui vocație este în teatru. Dacă se va dedica teatrului, își va găsi adevărata lui vocație. Și-atunci, în acea teză de doctorat, citatul meu este dat ca profeție. Așa că, într-un fel, am fost nașul literar al marelui dramaturg Eugen Ionescu. E unul dintre micile mele motive de orgoliu, nu-i așa?! Nu e puțin lucru să descoperi cu 10 sau 15 ani înainte vocația adevărată a unui scriitor.

– *Dar l-ați văzut parcă și pe urmă!*

– L-am văzut o singură dată, la Paris. Era la el și Mircea Grigorescu. Ei, el e un mare neurastenic și combate neurastenia cu ținteri și cu băutura. Evident, în cantități numai ca s-adoarmă. Și pentru el, băutura e ca un somnifer. Dar nu pentru a-i obnubila luciditatea. E un spirit lucid, un spirit fără idoli, un negativist. A rămas și el un negativist. Viziunea lui asupra societății e o viziune neagră. Omenirea i se pare dementă. De altfel, același lucru îl spune și despre lumea lui Caragiale. Că toți sunt nebuni. Nu-i adevărat. La el – da. Personajele sunt incoerente. El este poetul dramatic al dezorientării lumii moderne, pe care el o potențează în mod monstruos. Până și învățătura limbii engleze – el a făcut din asta un fel de bufonerie. El are geniul grotescului.

– *În capitolul dedicat lui Păstorel, din **Amintiri**, notați: „La finele acestui capitol, bag seama că n-am avut loc să spun un cuvânt despre controversa noastră pe tema Cotnariului. O las pe altă dată”. La ce vă referiți?*

– Iată la ce mă refeream. El a scris într-una din cărțile lui că după cum pe Valea Prahovei întreaga Vale a Prahovei are miros de țitei, Moldova toată are miros de Cotnari. La care eu i-am spus că mă-ndoiesc de-acest lucru. Atunci el mi-a dedicat cartea lui viitoare cu această epigramă. El a creat un tip nou de epigramă cu dublă poantă – una în versul patru și una în versul al cincelea:

„Cotnarul, dacă nu-l iubești.
Ca tot ce-i moldovean în fire,
No, hai la Milcov cu grăbire,
Și să ciocnim un Nicorești”.

Asta este prima poantă. A doua:

„Sau vrei să-l bei dintr-o sorbire?”

Asta era controversa noastră. Eu am mai scris o dată. Dar el preconiza bătaia. Și eu am scris un entre fileu – în care-l combăteam, împotriva bătăii. De altfel și Arghezi, într-o vreme, preconiza bătaia ca replică în polemică și se lăuda că l-a bătut cu bastonul pe Teodorescu-Braniște. Deci, a existat și un moment în care scriitorii civilizați – sigur, o paranteză a lucidității – când scriitorii au făcut apologia bătei fără să se gândească că băta e mai bine mânuită de huligani decât de autenticii scriitori. Chiar dacă un scriitor autentic vrea să mânuiască băta, o mânuiește mai bine huliganul.

– *Sigur! Deși vorbiți așa de mult de prietenia cu Camil Petrescu, nu istorisiți decât în trecere cum s-a înfiripat ea. Doriți s-o faceți acum?*

– Nu! Am explicat foarte bine. El m-a îmbrățișat imediat ce-am scris la „Facla literară”. Am scris la periodicele lui și după aceea i-am lăudat toate cărțile, deși el era un tip suspicios. Bunăoară, am spus despre *Patul lui Procust* că este cel mai bun roman al anului. Petru Comarnescu i-a șoptit la ureche că articolul meu e plin de perfidie. Și el, atunci, mi-a repetat acest lucru. „Știi că articolul dumitale e

plin de perfidie?” Zic: „Asta-i impresia dumitale?” Zice: „Nu, dar mi-a spus Petru Comarnescu și-am căzut pe gânduri”. Zic: „Prin urmare, dumitale-ți faci părerea cu antenele lui Petru Comarnescu? N-ai antene personale?”. Însă, când s-a constituit în 1943 sau nu știu când, Asociația...

– *Tocmai vroiam să vă întreb despre Asociația Prietenii lui Camil Petrescu...*

–... când s-a constituit Asociația, eu am socotit-o prematură și am combătut-o. Am spus că un scriitor la 50 de ani nu trebuie să-și pregătească... țuțerele. Nu s-a supărat.

– *Vă întrebam dacă inițiativa a venit din afară, din rândul cititorilor sau a pornit chiar de la el?*

– El pretinde că prietenii lui, dintre care am cunoscut pe doi, pe-al treilea nu. Adică nu, l-am cunoscut doar pe doctorul Trifu. Pe Aurel Bentoiu și pe inginer Ionescu nu i-am cunoscut. S-au oferit să-i facă o leafă lunară. Și el a respins-o, dar le-a sugerat să înființeze o asociație pentru difuzarea operei. Or, nici unul dintre ei nu era om de litere și de artă. Ș-atuncea am tăgăduit dreptul sau calitatea a trei oameni care n-au nimic comun cu literatura să impună opera lui Camil Petrescu. Opera lui Camil Petrescu trebuie să se impună prin propriile-i puteri, nu prin puteri conjugate și mai ales ale unor oameni incompetenți.

El nu s-a supărat...

– *Dar au fost numai trei inși? Eu am crezut că a fost ceva de proporții de masă...*

– Asociația, de altfel, s-a cam născut moartă. Pentru că nu știu ce-a făcut pentru el. Dar, fără îndoială, că a fost formula lui mândră de a refuza o leafă lunară. Ceea ce era frumos. Însă a cerut să se înființeze o Asociație de tămâitori. Eu am fost întotdeauna împotriva tămâierii literare.

– *Ați citat dedicațiile lui Camil Petrescu în Amintiri. Dumneavoastră trebuie să aveți nenumărate dedicații, din care s-ar putea alcătui, probabil, un volum.*

– Ei, nu chiar, dar sunt dedicații de câte 4-5-6-8 rânduri.

– *La care dintre dedicațiile primite țineți mai mult?*

– Bunăoară, exemplarul nr. 1, al lui Camil către Alexandru Mavrodi a ajuns după moartea lui Mavrodi, în mâinile mele: „Lui Șerban Cioculescu, acest exemplar care până la urmă a ajuns unde trebuia să ajungă, 1935”.

Ei, eu am avut libertatea – scriind despre *Patul lui Procust* –, să spun că eu consider că este o epocă încheiată prin partea centrală a cărții, într-o după-amiază de august. Că scrisorile Doamnei T și epilogurile sunt inutile. El nu s-a supărat și mi-a tipărit un exemplar – „Exemplar unic – tipărit pentru domnul Șerban Cioculescu”, care începe cu „Într-o după-amiază de august” și se termină cu „Într-o după-amiază de august”.

Acum îți voi citi o lungă dedicație... Lungă din pricină că polemizează cu Streinu. Întâi mi-a pus această dedicație la *Bălcescu*, în 1949. „Lui Șerban Cioculescu, încă o verigă la semiseculara noastră controversă. Am exagerat? Cu vie simpatie, Camil Petrescu, 29 martie 1949”.

Și fără dată, a pus această dedicație după o discuție cu Streinu: „Dragă Șerban Cioculescu s-adaug aici, dacă îmi dai voie, câteva rânduri după ce ai citit

cartea și mi-ai comunicat impresiile dumitale. Cred că într-o zi impresiile mele au fost favorabile – cred că într-o zi bunul nostru prieten și critic Vladimir Streinu se va frământa îndelung că voi scoate ...¹ și el a fost de părerea dumitale, că numai s-a exprimat greșit, în ceea ce privește semnificația lui *Bălcescu*". În orice caz, arăta că Vladimir Streinu va regreta în viitor rezervele pe care le făcuse. Însă este scris atât de nervos că nu pot descifra.

Exemplarul A, dedicat lui Aristide Blanch, fără să-l numească: „Omagiul autorului către cel care a făcut posibilă tipărirea acestei cărți”. E prima ediție, exemplar de lux, în două volume din *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*.

O dedicație scurtă: „24 mai 1946. O semnătură de bibliofil pe un exemplar de lux, în ziua în care cred c-ai devenit profesor universitar”. E vorba de chemarea mea la Iași.

După cum vezi, am edițiile lui de lux.

– *Domnule profesor, eu mă refeream nu atât la Camil Petrescu, ci în genere... Dintre toate dedicațiile pe care le-aveți de la toți scriitorii și oamenii pe care i-ați cunoscut, la care țineți cel mai mult?*

– Dragă, întrebarea dumitale nu este lipsită de bun-simț. Însă, comportă și o mică doză – nu te supăra – de naivitate. Pentru că, în genere, dedicațiile sunt convenționale. Înainte ca eu să fi produs ceva, mi se dădeau dedicații cu admirație. Ei, bunăoară, nouăzeci la sută dintre dedicații sunt cu admirație. Or, hai să zicem că, la un moment dat, s-au adunat câteva cărți ale mele și meritam acea admirație, dar am cules-o și pe vremea când n-o prea meritam. Așa că, pe mine, nu m-au amestecat dedicațiile. De aceea am să-ți amintesc o vorbă a lui Cincinat Pavelescu. În revista lui, „Brașovul literar”, el spune despre mine că sunt un critic primejdios. Pentru că nu aștept să mi se dea cărțile cu dedicație, ci le cumpăr ca să n-am nicio obligație față de autori. Fără îndoială, dedicația, când este tămâietoare, te obligă într-un fel. Dar, când îți dai seama că e convențională, parcă te scuturi de orice obligație.

– *Dar unele cărți, care vin de la anumite persoane, ne fac o deosebită plăcere uneori...*

– Uite, bunăoară, după ce am scris, despre *O viață de om așa cum a fost*, Iorga mi-a trimis o carte cu această dedicație: „Domnului Șerban Cioculescu, pentru că a înțeles și a simțit”. Or, eu pretind că asta este obligația fiecărui om care scrie despre cărți. Nu e nimic extraordinar.

Știi că la motivul scriitorului când îmi dădea o carte, mai ales când eram foarte tânăr era: „să fii obiectiv”. Asta însemna „laudă”. Să fii obiectiv! „Îți dau această carte, dar să fii obiectiv!” Obiectivitatea se confunda cu cădelnița.

– *În diverse locuri, faceți referințe la activitatea dumneavoastră de anticar, ca la ceva foarte cunoscut. Totuși, parcă nu prea ați dat prea multe informații despre această preocupare.*

¹ Interlocutorul încearcă să descifreze scrisul lui Camil Petrescu și nu reușește. De altfel, o și spune [n.a.].

– Da, da. M-am asociat cu un simpatic om care nu avea nicio legătură cu anticariatul, Ioniță, și-am preluat de la Radu Sterescu în toamna anului 1947, după ce am fost comprimat din învățământ, am închiriat o mică cameră din Pasajul Roman, care ulterior a fost demolat. Afacerea, însă, a mers foarte prost, din pricină că Radu Sterescu înainte lipsea și punea o hârtie: „Vin îndată“ și venea a doua zi. Noi am pierdut și am lichidat înainte de-a fi fost preluat de stat. Așa că Anticariatul ne-a ținut șase luni de zile. Însă, cheltuielile de chirie și celelalte au fost superioare vânzării. A fost un faliment. Însă am păstrat cartea mea de anticar cu nr. 99. Era o Asociație a anticariilor. Eram al 99-lea.

– *Erau destui.*

– Da.

– *Dar ați avut totdeauna o pasiune pentru cartea veche.*

– Am avut totdeauna prietenie pentru anticari. Însă n-am avut nici bossa comercială. N-am avut-o. Asta e.

– *Dar pe urmă, imediat, cartea s-a devalorizat, am impresia imediat ce au fost preluate de către stat, librăriile și anticariatele, cartea s-a devalorizat, i-a scăzut foarte repede prețul.*

– Da, s-a devalorizat.

– *Am înțeles că se putea cumpăra la Talcioac pe mai nimic.*

– Pe urmă, când am făcut anticariat pe picior, vindeam cu 25 de lei de ăștia o ediție princeps, ediție de lux, tiraj numerotat de Nietzsche, care astăzi s-ar vinde cu câteva mii de lei.

– *N-avea căutare. Cum a răsarit, domnule profesor, și s-a înfiripat ideea **Istoriei literaturii moderne**, vol.I, în colaborare cu Vladimir Streinu și Tudor Vianu?*

– Ne-a făcut această propunere Nicolae Bagdasar, care era, la acel moment, administratorul Casei Școalelor.

– *A! A venit din afară inițiativa.*

– Da. Și când l-a înlocuit în funcție Mircea Florian, nu ne-a cerut să continuăm. Dacă ne cerea să continuăm, dădeam și volumul al doilea. Ei, acum, tot el a avut ideea să ne invite pe toți trei să colaborăm, adică, pe Tudor Vianu, pe Vladimir Streinu și pe mine. El a văzut că e un fel de comunitate de gândire, de vedere generală asupra literaturii. Însă, eu rămân la părerea că e bine ce a făcut Călinescu. Deși, capitolele lui Tudor Vianu și ale lui Streinu sunt foarte bune. Peste capitolul lui Tudor Vianu, *Junimea*, nu se poate trece. E un capitol de referință. Tot așa și Streinu a arătat elemente premoderne, premoderniste înaintea lui Macedonski. E foarte interesant ce-a făcut. Nu-ți recomand tot atât de călduros ce-am scris eu.

– *Domnule profesor, exista o mentalitate anume a lumii artistico-literare interbelice? În ce consta ea? Exista o mentalitate, un mod de a vedea lumea a scriitorilor? Mă întorc iarăși la ideea mai veche. Și prin ce se deosebea ea de ce a fost și de ce a urmat?*

– Nu se poate vorbi de o mentalitate unitară. Iată, bunăoară, Societatea Scriitorilor Români. Eu, când am intrat, în 1935, aveam 33 de ani, dar alții intraseră

mai devreme. Conducătorii erau mereu, ba Corneliu Moldoveanu, ba Rebreanu... Era, deci, generația cea veche. Eu nu mă pot plânde însă. La un an după ce m-am ales, am reușit să-l trântesc la alegeri pe Constantin Chirițescu, pentru că Constantin Chirițescu publicase un fel de *Index* în „Universul”, cu Argezi și cu cei mai buni scriitori, nu numai să nu fie citați de școlari, dar să nu fie citați nici de publicul cel mare. Și-atuncea, când a avut, ca să zic așa, temeritatea, nu-i zic altfel, să solicite să intre în Societatea Scriitorilor, am lansat un manifest scris de mine, împreună cu Mircea Damian și Zaharia Stancu, și-n ziua alegerilor, l-am trântit cu 49 de voturi contra 26. A fost o mirare. Însă am reușit să solidarizez aproape două treimi. Dacă ar fi fost 50 cu 25, ar fi fost două treimi. Ne-a lipsit un vot pentru două treimi. Dar am avut o confortabilă majoritate absolută.

Deci, scriitorii puteau fi solidarizați pe o chestie de demnitate profesională. Chirițescu venea ca să-și impună autoritatea sa de dictator în învățământ, în fața scriitorilor. Ei! I-am barat calea. Și deși aveam numai 34 de ani, dar am apelat tot la doi scriitori liberi, Mircea Damian și Zaharia Stancu și am reușit această unică acțiune a noastră.

În orice caz, Societatea Scriitorilor Români, ca și PENclubul întreținea și legături cu scriitorii în străinătate. Veneau scriitori importanți din străinătate...

– *Poate ar fi interesant să spunei și ce scriitori au venit din străinătate...*

– În comitet, singurul tânăr care a reușit să se aleagă președinte a fost N.I. Herescu, însă n-am avut niciodată relații cu el. nu știu de ce. Iar Zaharia Stancu a avut o vorbă foarte spirituală. Zice: „Dac-ai lua opera lui întreagă științifică – era latinist – și-ai pune dincolo-n balanță o pastilă de aspirină Băyern, îi sare opera-n aer”.

– *Dar nu l-a luat cumva Călinescu drept model în **Bietul Ioanide** și-n *Scrinul negru pe Herescu*?*

– Nu.

– *Dar Suflețel nu era el?*

– Nu! Suflețel era bunul lui prieten Constantin Balmuș...

– *A! Balmuș! Aveți dreptate.*

– ... care-l ajutase în cariera lui. De altfel, și Călinescu îl băgase în *Istoria literaturii*, mi se pare pentru traducerea lui din *Dafnis și Chloe* sau așa ceva. În orice caz o lucrare a Antichității.

– *Domnule profesor, care erau dificultățile scriitorului profesionist în anii '30?*

– Dificultățile erau, întâi, de a-și găsi un editor. Uite, am dat în articolul meu de astăzi – al treilea despre corespondența adresată lui Streinu – scrisoarea lui Murnu, traducătorul *Iliadei* și *Odisseei*, care era profesor universitar, laureat al Premiului Național –, în care se plânde că nu găsea editor pentru versurile lui. Pentru că poezia era considerată că nu e rentabilă. Lovinescu și-a ruinat cu cărțile lui editorul, pe Benvenisti.

Al doilea, chiar când te publica, îți plătea foarte puțin la predarea manuscrisului și restul la „deconturi”, din șase în șase luni. O carte, bunăoară, ca *Craii de curtea veche* – care s-a tras într-o singură ediție, în anii noștri, în

„Biblioteca pentru toți”, în 100 000 de exemplare – ediția lui s-a epuizat în cinci sau în șase ani. Erau foarte puțini scriitori care puteau spune, ca Rebreanu... Rebreanu se lăuda c-a câștigat cu *Ion* cinci milioane, a fost singurul.

– Și Sadoveanu cred că obținea sume frumoase...

– Mă-ntreb ce-a câștigat Arghezi cu *Cuvinte potrivite*? A avut trei ediții. Cât a câștigat?

Îi păstrez recunoștința lui Rosetti, care mi-a publicat *Viața lui Caragiale*. Dar când s-a epuizat, Barbu Theodorescu i-a smuls lui Caracostea un contract pentru ediția a doua, deși eram certat personal cu Caracostea. N-am predat la timp manuscrisul și n-a apărut ediția a doua.

Vine Rosetti din nou director și-i arăt acest contract. El îmi spune: „Nu pot să-ți public cartea. N-o cer librării”. Prin urmare, avea acest criteriu – s-o ceară librării.

– Dar făceau anchete sau cum știau?

– Acum nu mai e acest criteriu. Cel mult librării sunt invitați să spună câte exemplare primesc ca să difuzeze. Și după ce primesc comenzile, fixează tirajul. Dar astăzi, drepturile de autor sunt plătite la o lună sau cel mai târziu la două luni după apariție. Iată, deci, că astăzi regimul plății nu mai e la Sfântul Așteaptă! Și chiar pentru o operă care nu se difuzează – editura plătește. Deci, scriitorul astăzi este ajutat de editurile care sunt, ce-i drept, ale statului și au pierderi planificate. Adică, când publică o carte de poezie și plătesc poetului mai mult decât scot cu cartea, fără să mai țină seama de cheltuielile generale, de tipărire, de difuzare etc, ei știu dinainte cât vor pierde. Însă au alte cărți cu tiraj care compensează. La fel și Editura Academiei, când scoate un dicționar, câștigă un milion...

– Mai mult!

– Și plătește cu milionul acela douăzeci de cărți care nu se vând. E foarte bună această socoteală. Dar librării – care urmăreau numai câștiguri – nu făceau socoteala ca să câștige, ca să zic așa, și le *cochon dotere*. Câștigă numai îngerul de editor.

– Sunt figuri literare, la care n-ați dorit deliberat să vă referiți în *Amintirile dumneavoastră*, pe care le-ați ocolit? Mă refer la acele persoane pe care le-ați cunoscut îndeaproape, dar ați considerat că nu e bine să le amintiți.

– N-am scris despre Camil Baltazar. Eram născuți în aceeași zi, lună și an, adică 25 august stil vechi, respectiv 7 septembrie 1902. Eram prieteni, dar n-am scris despre el, nu știu de ce.

– Aveți tot timpul înainte! Într-un fel de ultimă întrebare, v-aș ruga, domnule profesor să evocați atmosfera de la vechea Academie Română și primele impresii după intrarea dumneavoastră printre nemuritori.

– Dragul meu, cred că n-am asistat la nicio ședință publică a Academiei vechi. Am văzut însă fotografii – ca la primirea lui Barthou, care a fost și prim-ministru de mai multe ori în Franța, și când i-a ținut discursul de bun venit N.Iorga. Membrii corespondenți ședeau pe un scaun lateral, lung. Iar la mese ședeau numai titularii.

– Exista deosebirea asta?

– Da. Și fiecare avea locul lui. Acum nu mai are fiecare locul lui. Și-acum titularii și corespondenții se pot așeza unul lângă altul. Pe bănci laterale se așază și

funcționarii Academiei, funcționari ai Bibliotecii sau pur și simplu oameni din public.

Era mai mult protocol înainte. Era mai rigidă. E mai democratică Academia de-acum. Însă deosebire fundamentală e alta. E că se făcea prin scrutin. Întâi în secție și pe urmă în plen.

Către sfârșitul președenției sale de a doua, matematicianul Miron Niculescu, care era Președintele Academiei, a reintrodus în statut discursul de recepție, ca rânduială. Așa că eu am fost în prima serie, în 1974, care a ținut discurs de recepție.

– *V-a răspuns cineva?*

– Discursul de primire mi l-a făcut Philippide. Un discurs foarte frumos. A trebuie să-i dau cărțile mele... Le-a citit.

– *Ce amintiri vă leagă de Al. Philippide, domnule profesor?*

– Am avut totdeauna o mare admirație pentru poezia lui și fiindcă ai vorbit de dedicații, una dintre dedicațiile lui răspunde dorinței duminale. Mi-a mers la inimă. Altele nu mi-au mers la inimă. *Sub vuietul vremii*, reeditarea din anul 1976, deci după ce-mi ținusem discursul de recepție. Mi-a scris așa: „Lui Șerban Cioculescu, cu care-mi place să mă-ntâlnesc în domeniul de libertate și cumpănire al spiritului critic, al adevăratului spirit critic, pe care-l cultivă în adâncime și îl apără de năvăliri barbare. Al. Philippide, septembrie 1976”.

Asta a fost dedicația care m-a mișcat și care e sinceră, care nu este făcută... N-avea niciun interes. Altfel, am povestit eu cum am vândut pe un preț de nimic ediția *Stânci fulgerate*, în care lipisem câteva poezii autografe. Și-am dat-o pe un preț de nimic. Am răscumpărat-o cu un preț înzecit, după ce am intrat în circuitul literar și o am.

– *Au fost publicate poeziile respective?*

– Da, da, da. Poezii de tinerețe ale lui. Poezii cu 30 de ani mai vechi.

– *De la o anumită vârstă încolo, pe care Călinescu o numea senectute, multor oameni le place să se-ntoarcă foarte ușor în trecut cu amintirea. Ce atitudine aveți dumneavoastră în acest sens?*

– Față de ce?

– *Față de trecutul pe care l-ați trăit.*

– Dragă, am în genere, amintiri bune. N-am resentimente față de nimeni. Am primit și eu lovituri. Am fost și eu jignit, dar am primit și-atâtea consacărări, atâtea recunoașteri, atâtea măguliri, atâtea titluri, atâtea decorații..., încât n-am nicio amărăciune asupra trecutului.

Sigur că anumiți ani ai tinereții – dar nu din punct de vedere literar, din punct de vedere global – mi-au dat amintiri mai plăcute decât maturitatea. Dar vreau să spun că viața pentru mine a fost darnică. N-am a mă plânge de nimic! Ba chiar, ți-aș mărturisi că sunt plictisit de această longevitate. Și iată de ce.

– *Cum se poate să spunei așa ceva?!*

– Am împlinit 70 de ani – sărbătorire publică. 75 – sărbătorire publică. 80 – sărbătorire publică. 85 – iar așa! De-atâtea ori mi-am auzit parastasele... Adică sunt îngropat de 15 ani. Sunt tratat așa, ca mortul, numai cu elogii: *mortuis nil nisi bene!* Așa că, după cum vezi, eu mă plâng de bine. Cum zice francezul: „Vous

vous plénie que la marie est trop belle”. Te plângi că mireasa e frumoasă. Ei! Mireasa mea literară – cum să zic – miroase a flori de coroane mortuare. Asta e! Ce să mai zic, când prezentați frumoșii ani ai recunoașterii unanime atât de sumbru... Vă mulțumesc frumos.

În '61 au murit mulți. A murit Blaga. A murit Gala Galaction. A murit Cezar Petrescu... A murit Ion Barbu, Mihail Sadoveanu. Da. A fost anul cel mai trist. 1961! Când a murit Blaga, n-am vrut să particip. Eu am spus: „Eu sunt prieten cu Blaga și unui prieten îi fac reproșuri între patru ochi. Și-am să-i spun: «Bine, dragă Lucian, dacă cineva o să-ți zică Lucian Bleaga, ce-a dovedit? C-a făcut un joc de cuvinte prostesc, că nu ești bleg». Așa nici mortul nu e mort, dovadă că scrie, gândește”.

[Ce să zic despre mine?]

La 85 de ani, eram dezolat că-mi pierdusem aproape vederea și spuneam: „Nu mai pot consulta noile apariții”. Mă țineam la curent la 85 de ani. Și mi-a făcut o operație de cataractă și m-am făcut bine.

– *Dar la 85 de ani, un om e foarte tânăr.*

– Nu e foarte tânăr... Sau în orice caz, nu vezi, adineauri era să spun un cuvânt pentru altul. S-au încălecat două cuvinte. Asta nu mi se-ntâmpla înainte, decât când făceam calambururi.

– *Dar, priviți în jur. Doamna Ștefana Velisar Teodoreanu are 90 de ani, iar Cella Delavrancea a-mplinit suta de ani.*

– Ei bine! Asta-i un fenomen. Pentru că și Cruceanu a-mplinit 100 de ani, dar nu e-n forma în care e Cella. Am auzit că el se ridică greu de pe scaune. Or, Cella Delavrancea circulă.

– *Da. Ați fost și dumneavoastră, am înțeles, la spectacolul de la Radio-Televiziune.*

– Da. Și am avut și un noroc. Sava, muzicologul, inițiasse niște dialoguri – un fel de masă rotundă, un fel de simpozion. Și spunea [ca intervențiile] să nu țină mai mult de 5-6 minute. Și-atunci am scris două pagini și ceva. În ziua respectivă zice: „Știi ceva, să vorbiți liber”. Și atuncia am spus: „Bine! Dar să vorbesc eu ultimul”. Și a vorbit întâi Zoe Dumitrescu-Bușulenga, pe urmă, cred, Dan Grigore, pe urmă Sava și eu ultimul. Toți trei au vorbit foarte bine, dar sala era rece. Mie mi-a fost rușine de modul cum am vorbit, dar am avut efecte și-am încălzit sala. Îmi spuneam ce înseamnă o sală care, în fond, dorește să fie receptivă! Ei! Ceilalți au fost mai savanți ca mine. Eu am vorbit pe-nțeleșul lor.

Cella Delavrancea, cu acel prilej, a dat un microrecital din Schopin, care este de câțiva ani favoritul ei – tot din Schopin a dat un microrecital și la Uniunea Scriitorilor – și din Bach. La un moment dat, a cântat la patru mâini cu Dan Grigore. Știi că Dan Grigore a fost foarte sprijinit de la începutul carierei lui, care este o carieră excepțională. E considerat acum cel mai bun pianist al nostru. Cam în tandem cu Valentin Gheorghiu. Era să le-o ia înaintea tuturor Tudor Dumitrescu. Ai auzit de el.

– *Da, da.*

– Fiul lui Ghiță, dar Tudor a murit la cutremur. Și el era un fenomen. De obicei pianistii, violoniștii se afirmă din copilărie, sunt precoce.

– *Dar nu întodeauna.*

– Și ea a fost un copil precoce. La 9 ani era înscrisă la Conservator, la pian.

– *Dar cred că erau altele rigorile și posibilitățile atunci – ale școlilor, ale universităților... Promovau mai ușor copii din aștia de excepție.*

– Acum mă întreb dacă mai sunt primiți la 9 ani la Conservator...

– *Nu cred. Nu, nu, nu.*

– Ea nu mai avea ce să învețe. Las' că și mama ei, spunea în *Amintirile* ei, era o bună pianistă.

– *Ea e rudă cu Ștefana Velisar Teodoreanu.*

– Da. Era născută Lupașcu și era rudă cu nevasta lui Ionel Teodoreanu. O familie moldovenească bună. Și semănând fizicește fetele între ele, verișoarele... Și Ștefana Velisar seamănă cu ea.

– *Eu i-am dus acum cartea aceasta și am văzut portretul Cellei Delavrancea. Am crezut că-i portretul doamnei Teodoreanu din tinerețe.*

– Sunt confundabile. Ai citit cartea Cellei care-a apărut acum?

– *Nici n-am văzut-o, domnule profesor, s-a epuizat instantaneu.*

– E foarte frumoasă... Cu Nichita Stănescu. Fără îndoială, Nichita Stănescu era un poet. Însă din momentul în care a fost recunoscut a-nceput să-și bată joc de scrisul lui. Însă cu admiratori gură-cască, care-i aplaudau toate prostiile. Ei! Ai putea spune dumneata că Nichita Stănescu era – ca poet, nu vorbesc ca personalitate – era de talia lui Blaga.

– *Nu. Dar are unele poezii foarte frumoase.*

– În perioada asta, când unii se plâng că granițele sunt închise, Nichita Stănescu a călătorit, s-a cunoscut în toată Europa, și unii pretind chiar că era să capete Premiul Nobel. Nu știu ce-i adevărat. Și despre Blaga se spune că s-a poticnit cu un vot, cu majoritate de un vot în favoarea unui poet din America latină, un bătrân bolnav, s-a prevalat de acest motiv. Dar Blaga era un poet foarte mare.

– *Eu pe Nichita Stănescu l-am privit cu oarecare rețineră, tocmai din cauza că a fost așa de mult umflat de confrății de generație. Dar are unele poezii foarte frumoase.*

– Începutul e foarte bun.

– *Nu, nu, nu! Și pe urmă are unele foarte bune. Sunt măcar 50 de poeme excepționale... S-ar putea face o selecție de vârf.*

– Sunt de acord cu dumneata. De altfel, eu am avut un rol curios. Nu știu dacă ți-am mai spus-o.

– *Nu.*

– Într-o vreme, scriam la „Glasul Patriei”, care a fost prima formă a „Tribunei României”. Și la Europa Liberă se spunea că poezia nu este posibilă în România, pentru că sunt constrângeri. Or, atunci apăruseră primele poezii ale lui Nichita Stănescu și ale încă unui poet, nu-mi mai amintesc care. Și atunci eu am dat poezii din amândoi. Și am auzit că pe urmă Monica Lovinescu ar fi spus: „Într-adevăr, poeziile sunt frumoase, trebuie să recunoaștem”. El a început foarte bine.

- *Și el, și Marin Sorescu și Ion Alexandru.*
- Dar Ion Alexandru s-a diluat și el.
- *Pe Ion Alexandru îl consideră Adrian Păunescu cel mai mare poet al nostru în viață.*
- E, cred, mai mare Sorescu!
- *E în alt gen. Dar nivelul poeziei lui nu a scăzut deloc. Dimpotrivă. Pe când la Ion Alexandru poezia s-a diluat.*
- Uite ce este! Când poeții au alte stiluri, poet în absolut, este mai mult Alexandru decât Sorescu. Sorescu e un poet în concret, în relativ. Asta-i el. Face și teatru...
- *Domnule profesor, ați citit poeziile lui Grigore Vieru?*
- Nu.
- *Un poet din Basarabia. Sunt extraordinar de frumoase. A apărut la noi o culegere în colecția „Cele mai frumoase poezii”.*
- Unde zici c-a apărut?
- *În colecția aia micuță „Cele mai frumoase poezii”.*
- E un poet tânăr sau e mai vârstă?
- *E de vreo 50 de ani, cam de vârsta lui Sorescu. Foarte bun! Merge la esențe.*
- Și limba?
- *Limba e strălucită.*
- Nu este moldovenească?
- Nu.
- Știi că sovieticii disting între limba „moldovenească” și cea românească.
- *Interesul politic, domnule profesor!*
- Acum, a fi poet moldovean, înseamnă a scrie în versuri, cum scria în proză Creangă. Însă pe Creangă îl prinde moldovenismul.
- *Nu, domnule profesor. Nici unul dintre cei din generația lui Vieru nu scriu în moldovenește. Ei scriu în cea mai autentică limbă românească.*
- Asta-i frumos!
- *A apărut acum la „Cartea Românească” o antologie **Constelația lirei**. Sunt versuri nemaipomenit de frumoase. Eu am fost în Rusia și am fost și-n Basarabia și i-am cunoscut pe-o parte dintre ei. Sunt poeți de mare clasă.*
- Ei se pregătesc și pentru o grandioasă sărbătorire a Centenarului lui Eminescu.
- Știu.
- Au și făcut scenariul unui film.
- *E filmul turnat!*
- E deja turnat?
- *Da. Și se toarnă acum unul și la noi. O „replică”.*
- Ce știi de această „replică”?
- *Știu că i s-a dat scenariul doamnei Bușulenga la referat și spunea că e slab. E făcut la modul vulgarizator, adus către iubire...*

– Și crezi că trebuie altceva? Domnule! E la nivelul cinematografiei ăsteia. Nu poți cere cinematografeii să se ridice la alt nivel. Și mai e încă ceva. Un film despre Eminescu – va rula oricât de slab ar fi, în sute de localități din România.

– *Sunt de acord.*

– Și atunci e o afacere. Și cu cât e mai la nivelul publicului, cu atât succesul va fi mai mare. Dragă, nu se putea face un film metafizic. Nici Călinescu, în *Viața lui Eminescu* nu-l prezintă pe Eminescu la nivel metafizic. Adu-ți aminte că are o pagină, care pe mine m-a stupefiat, în care spune că Eminescu avea inteligență mijlocie. Păi atunci ce inteligență ai dumneata sau eu, dacă Eminescu o avea mijlocie. Noi ar trebui s-o avem foarte submijlocie. Adică să ne considerăm de-a dreptul proști... Nu se poate! Eminescu a avut o inteligență genială. Or, nu se poate face un film...

– *Poate făcea distincția între instinct și inteligență... Instinctul poetic, vâna aia de aur nativ și inteligență...*

– Nu, nu, nu! Când spui despre cineva că are inteligență mijlocie, însemnează că e o inteligență mai mult de natură practică. Or, e tocmai ceea ce-i lipsea lui Eminescu. Uite, marele detractor în secolul trecut, al inteligenței, vorbesc de Henri Bergson, definea inteligența ca un instrument practic pentru om ca să se descurce în viața. Și opunea intuiția ca operație creatoare. Celelalte fiind operații cotidiene. Or, când spui despre un om că are o inteligență mijlocie, te gândești imediat la inteligența definită de Bergson. Or, Eminescu n-a știut să se descurce în viață. Cu puțină șmecherie ar fi putut ajunge milionar chiar în vremea lui. Se băga sub pielea unui politician, făcea cevașilea afaceri... Eminescu a fost un om de inteligență transcendentă. Asta e! Nu o inteligență mijlocie și comună poate fi și transcendentă! Nu se poate!

– *Sigur...*

– El gândea cosmic și imagina cosmic! Și când zic cosmic, nu zic numai cosmic – pământul nostru, ci macrocosmosul, constelațiile, galaxiile, tot ce vrei. El trecea dincolo de galaxia noastră.

Și-atunci un film despre Eminescu nu poate fi decât mediocru, ca să meargă la inima spectatorilor.

– *Cei din Basarabia au luat ca model **Romanul lui Eminescu**, al lui Cezar Petrescu.*

–Foarte bine! Închide, te rog.²

(Înregistrare acasă la prof. Șerban Cioculescu, 26 noiembrie 1987)

² Din cauza unei indispoziții și probabil a oboselii, convorbirea s-a încheiat. Continuarea ei altă dată nu a mai putut avea loc. Pe 25 iunie 1988, Șerban Cioculescu se stinge din viață.